

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ

Οἶνον ἱστορῶ

ΑΡΚΑΔΙΚΑ ΟΙΝΟΛΟΓΗΜΑΤΑ

ΑΝΑΤΥΠΟ

ΚΤΗΜΑ ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΜΑΝΤΙΝΕΙΑ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ 2007

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΜΠΑΛΤΑ

Η αμπελοκαλλιέργεια στον καζά της Τριπολιτσάς (16ος–18ος αιώνας)

Με την παράδοση του Μυστρά, το 1460, που ουσιαστικά αποτελεί την κατάρτιση της δεύτερης εκστρατείας του Μωάμεθ του Πορθητή στην Πελοπόννησο, εγκαθιδρύεται η οθωμανική κυριαρχία στη χερσόνησο, η οποία θα διαρκέσει ως το 1688. Οι Βενετοί θα την ανατρέψουν και η Πελοπόννησος θα αποτελέσει κτήση της Γαλινοτάτης Δημοκρατίας ως το 1715, όταν θα τους διαδεχθούν και πάλι οι Οθωμανοί. Η περίοδος από το 1715 ως την επανάσταση του '21 καθιερώθηκε να ονομάζεται δεύτερη τουρκοκρατία.

Επέλεξα δυο φορολογικές καταστιχώσεις του καζά της Τριπολιτσάς, από την πρώτη και τη δεύτερη τουρκοκρατία αντιστοίχως και θα παρουσιάσω επί τη βάσει των στοιχείων τους την αμπελοοικονομική ιστορία της περιοχής¹. Συγχρόνως όμως, και εδώ έγγειται η ουσιαστική συνεισφορά των συνεδριών του ΟΙΝΟΝ ΙΣΤΟΡΩ, κατατίθενται άγνωστα στοιχεία μιας πρωτογενούς έρευνας σε οθωμανικό αρχειακό υλικό για την ιστορία ορισμένων τόπων. Στην περίπτωσή μας της Τριπολιτσάς. Η

---

1. Ευχαριστώ το *Κτήμα Σπυρόπουλου* που κάλυψε τα έξοδα της έρευνας στα οθωμανικά αρχεία της Τουρκίας. Απέδειξαν ότι η ιστορία του τόπου όπου καλλιεργούν τους ενδιαφέρει και τους ενδιαφέρει στη διαχρονία της. Η έρευνα, ο εντοπισμός, η μεταγραφή των οθωμανικών πηγών, επεξεργασία των οικονομικών στοιχείων, το κνήγι και η ταύτιση τοπωνυμίων είναι μια μακρά επίπονη διαδικασία που απαιτσει χρόνο και διάθεση και κέφι για δουλειά από πολλούς ανθρώπους. Δηλώνω λοιπόν τις ευχαριστίες μου στους Τούρκους συναδέλφους και παλιούς φίλους, Mustafa Oğuz, Fehmi Yılmaz, Yücel Dağlı, που βοήθησαν ως ομάδα στη μεταγραφή των δύσκολων αυτών πηγών και διευκόλυναν με ποικίλους τρόπους την καταλογογράφηση του τεράστιου υλικού που προέκυψε. Θερμά επίσης ευχαριστώ τη Filiz Yaşar, μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο Πανεπιστήμιο Hacettepe της Άγκυρας, υπότροφο του ΙΚΥ στο Εθνικό Ίδρυμα Έρευνών, η οποία βοήθησε τα μάλα στην προετοιμασία της ανακοίνωσής μου στο Συνέδριο. Ελπίζω να την κερδίσει τελικά η ιστορία του κρασιού της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

αναζήτηση πληροφοριών για την ιστορία της αμπελοκαλλιέργειας στην ελληνική γη κατά τους οθωμανικούς χρόνους, αναγκαστικά οδηγούν στην έρευνα της ιστορίας της άγνωστης αυτής περιόδου. Η έρευνα της ιστορίας του αμπελιού και του κρασιού αναπόφευκτα γίνεται η αφορμή για να αναδυθεί η ιστορία των πληθυσμών που το καλλιέργησαν και κατανάλωσαν τα προϊόντα του. Και εξηγούμαι: στις δυο αυτές πηγές, όπως και σε κάθε αναλυτικό οθωμανικό φορολογικό κατάστιχο, καταγράφονται ονομαστικά οι φορολογούμενοι κάτοικοι των χωριών και τα ποσά των φόρων που βαρύνουν τις παραγωγικές τους δραστηριότητες. Πέρα λοιπόν από ό,τι πολύτιμο τεκμηριωτικό υλικό προσκομίζουν οι δεδομένες πηγές για την ιστορία της περιοχής που μας ενδιαφέρει, για την ιστορία του οίνου —θεματική των συνεδριών μας— έχουν ιδιαίτερη σημασία, γιατί μέσω της δημοσιονομικής πολιτικής της οθωμανικής αυτοκρατορίας στοιχειοθετείται η ιστορία της αμπελοκαλλιέργειας και οινοπαραγωγής τόπων φημισμένων για το κρασί τους, όπως η Μαντίνεια², η Τεγέα και η Τριπολιτσά, δίνοντας επιπλέον τη δυνατότητα να σταθμιστεί ο ρόλος του κρασιού στην οικονομία της περιοχής.

Το κατάστιχο της πρώτης τουρκοκρατίας που επέλεξα είναι το *Taru Tahgir* 605 του έτους Εγίρας 991, δηλαδή του έτους 1583 και περιλαμβάνει τις διοικητικές περιφέρειες, τους ναχιγιέδες, Κορίνθου, Τριπολιτσάς, Άργους, Ανάπολης (Ναυπλίου) και Καρύταινας (πίν. 30)³. Σύντομα παρουσιάσω τα στοιχεία που αφορούν στον καζά της Τριπολιτσάς. Καταγράφονται συνολικά περί τα 128 χωριά και μεζραάδες, αγροτικές περιφέρειες οι οποίες καλλιεργούνται από κατοίκους γειτονικών χωριών και δεν έχουν μόνιμους κατοίκους (πίν. 32). Ορισμένοι τέτοιοι μεζραάδες εξελίχθηκαν με τον χρόνο σε χωριά, ενώ άλλοι ερημώθηκαν. Στις 128 οικιστικές μονάδες εντάσσονται και 3 μοναστήρια, δύο στη μνήμη του Αγίου Νικολάου, πιθανότατα πρόκειται για τη μονή του Αγίου Νικολάου, την επονομαζομένη του Μονάζου⁴, και τη μονή Αγίου Νικολάου Βαρσών⁵. Το τρίτο

2. Χαρακτηρίζεται *πολυάμπελος* από τον Μελέτιο, βλ. *Μελετίου Γεωγραφία Παλαιά και νέα* (Βενετία 1728¹). Παράπεμπω στη 2η έκδοση, επ. Ανθίμου Γαζή, Βενετία 1807, τόμ. Β' 400.

3. (ΒΟΑ, ΤΤ 605). Το ΤΤ 605 είναι αναλυτικό κατάστιχο 613 σελίδων και η χρονολογία που φέρει είναι 1η Ρεμπιούλ-εβέλ 991/24η Φεβρουαρίου 1583.

4. Η μονή Αγίου Νικολάου, η επονομαζομένη του Μονάζου, περιλαμβάνεται μαζί με άλλα μοναστήρια και εκκλησίες ενοριών σε μνημόνιο που βρέθηκε στο αρχείο του Γενικού Προβλεπτή Μορέως Francesco Grimani (1697–1700). Βλ. Κ. Ντόκος, *Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία κατὰ τὴν περίοδον τῆς Β' Ἑνετοκρατίας. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἐκ τῶν ἀρχείων Ἑνετίας*, *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 21(1971–1974)48.

5. Ν. Κ. Μουτσόπουλος, *Αἰ παρὰ τὴν Τρίπολιν μοναὶ τῆς Γοργοπηκῆου, Βαρσῶν καὶ Ἐπάνω Χρέπας ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἰδίως ἀπόψεως*, ΕΕΒΣ 29(1959)390–445. Επίσης βλ. Τ. Ἀθ. Γριτσόπουλος, *Ἱστορία τῆς Τριπολιτσᾶς*, τόμ. Β 2, Ἀθήνα 1976, 623–626.

μοναστήρι, αφιερωμένο στη μνήμη του Αγίου Ιωάννου και με τη συνοδευτική σημείωση ότι βρίσκεται κοντά στο Πετροκάστρι, πρέπει να είναι η μονή του Τιμίου Προδρόμου Περδικόβρυσης στο Καστρί Κυνουρίας. Η σειρά των χωριών καταδεικνύει ότι η λογική του καταστίχου δεν είναι γεωγραφική, διότι κατά κανόνα στις οθωμανικές φορολογικές απογραφές τα χωριά, σωστότερα τα φορολογικά εισοδήματα των χωριών, καταχωρίζονται επί τη βάση της φορολογικής τους υπαγωγής, δηλαδή καταγράφονται υποτασσόμενα στη μερίδα του Οθωμανού αξιωματούχου που εισπράττει τον φόρο τους. Έτσι, και στην περίπτωση του καζά της Τριπολιτσάς πρώτα απογράφονται όσα ανήκουν στον σουλτάνο (τα ανήκοντα στο χάττι χιουμαγιούν), ακολουθούν τα χωριά που αποτελούν εισόδημα του μιλλιβά, του διοικητή με άλλα λόγια του σαντζακίου. Στη συνέχεια καταγράφονται τα χωριά των ζεαμετιών, των ζαϊμηδων, των μεγαλύτερων σε τάξη σπαχήδων, και ακολουθούν όσα ανήκουν σε τιμάρια. Τελευταία καταγράφονται τα χωριά, που τον φόρο τους καρπώνονται οι άνδρες της φρουράς στο κάστρο του Άργους⁶. Αυτού του είδους η απογραφή δεν διευκολύνει φυσικά την ταύτιση, ή τον εντοπισμό της γεωγραφικής θέσης χωριών που δεν εμφανίζονται στους νεότερους χρόνους.

Στον πίνακα I (σσ. 138–140) περιλαμβάνονται χωριά που βρίσκονται στα λεκανοπέδια Κανδήλας, Λεβιδίου, Μαντινείας, Τεγέας και Τρίπολης, στα λεκανοπέδια δηλαδή που ορίζονται από τους ορεινούς όγκους του Μαίναλου, Σκίπιζας, Λυρκείου, Αρτεμισίου, Παρθενίου και Πάρνωνα. Πρέπει να σημειωθεί επίσης ότι δεν περιελήφθησαν οι μεζραάδες, διότι σ' αυτούς δεν απαντάται φόρος αμπελιών ή κρασιού, συνεπώς λογικά απουσιάζει η αμπελοκαλλιέργεια. Με αστερίσκο δηλώθηκαν τα χωριά του καταστίχου, που δεν εντάσσονται στα όρια της περιφέρειας, που αναφέρθηκε παραπάνω. Εντάχθηκαν ωστόσο στον πίνακα γιατί υπάγονταν στον καζά της Τριπολιτσάς, ο οποίος, όπως αποδεικνύεται, ήταν αρκετά εκτεταμένος κατά την πρώτη τουρκοκρατία. Περιελάμβανε πλήν της περιοχής που αναφέραμε και χωριά της Τσακωνιάς, της Καρύταινας, Χρυσάφων. Για να δώσω ορισμένα παραδείγματα: στον καζά της Τριπολιτσάς εγγράφεται το Κορακοβούνι, η Ορεινή Μελιγού (Meligu στην πηγή) και ο Άγιος Πέτρος του Πάρνωνα, αλλά και το χωριό Φωτεινού των Χρύσα-

6. Ο J. C. Alexander αναφέρει ότι διοικητικά η Τριπολιτσά εξαρτόταν ως τα τέλη του 16ου αιώνα από τον καζά του Άργους. Βλ. J. C. Alexander, *Conquest and Assimilation: Urban and Rural Real Estate in the Town of Tripolitsa, 1698–1726*, *Archivum Ottomanicum* 23(2005/06), *Mélanges en l'honneur d' Elisabeth A. Zachariadou*, σσ. 40–41, σμμ. 38. Στο κατάστιχο όμως ΤΤ 605, που παρουσιάζουμε, εμφανίζεται στα τέλη του 16ου αιώνα ως αυτοτελής καζάς.

φων, κá. Αναγκαστικά, καθώς λείπουν οι πληροφορίες για τους πρώτους αιώνες της οθωμανικής κατάκτησης, εφόσον δεν υπήρξε επεξεργασία των αντιστοιχίων πηγών, η όποια αναφορά μας στην οικιστική διάρθρωση της περιοχής, ανάγεται στις μεταγενέστερες βενετικές απογραφές των Grimani (1700) και Pacifico (1704), όπου βεβαίως και σε αυτές «χωριά καταφανώς μαντινειακά αναγράφονται να ανήκουν στο territorio της Καρύταινας», σχολιάζει ο Τ. Γριτσόπουλος, «ότι χωριά του Λεονταρίου και Μαντινείας συγχέονται, ότι χωριά κυνουριακά καταφανώς και εν πολλοίς εσφαλμένως αναγράφονται εις τα εγγύς της Τριπολιτσάς, εις την οποίαν μερικά μεν ασφαλώς υπήγοντο, ως τα Βρέσθυνα, τα Δολιανά, το Καστρί, αλλά όχι ο Άγιος Βασίλειος από τα Λυμποχώρια, ή ο Πραστός, ή αυτή η πρωτεύουσα του ομωνύμου διαμερίσματος ο Άγιος Πέτρος»⁷.

Στη συνέχεια διατυπώνονται ορισμένες διαπιστώσεις σχετικά με το οικιστικό πλέγμα και το μέγεθος των οικισμών, όπως προκύπτουν από τα στοιχεία του οθωμανικού φορολογικού καταστίχου του 1583.

Πρώτον καταδεικνύεται δίπλα στο ελληνικό, το σλαβογενές και αρβανίτικο τοπωνυμικό της περιοχής. Οι ονοματοθεσίες των χωριών το μαρτυρούν: Μουρίκι, Νικόλα Μπούα, Αγούστο Μουρίκι, Γιάννη Δάρα, Λυκουρέσι, Τόσκεσι, Μάνεσι, Ανδρούτσο Κούβη, Δόριζα, αλλά και Καμενίτσα, Μπέρτσοβα, Τσερνοβίτσι, κá.⁸ Η πλειονότητα των τοπωνυμίων αυτών παραπέμπουν σε εγκαταστάσεις φάρας. Άγνωστον όμως είναι πότε έγινε η εγκατάσταση και κυρίως με ποιά διαδικασία ο οικισμός πήρε την ονομασία με την οποία απαντάται στην πηγή⁹. Επιπλέον, η ταύτισή τους είναι εξαιρετικά δύσκολη, διότι στο μεταξύ πολλά εξ αυτών στους επόμενους αιώνες άλλαξαν ονομασία ή ερημώθησαν.

7. Τ. Άθ. Γριτσόπουλος, όπ. π., τόμ. Α' 202.

8. Παραθέσω σχόλιο τοπικού λογίου του 19ου αι. για το σλαβικό και αρβανίτικο τοπωνυμικό γειτονικής περιοχής: «Άπό τής σλαβικής έποικήσεως εις τά μέρη ταύτα, ώς και άπό τής μετά ταύτην άλβανικής ούδέν τι ξενικόν στοιχείον ένεκολάφθη τή Μεθυδριάδη ούδέ παρέμεινε· μόνον δέ θέσεις οϊον πηγαί, όρη, χωρία κλπ. έν αύτῃ φέρουσι σλαβικά τά ονόματα. Σίτσα (ρύαξ), Άρτότσης, Κακούτσι (πηγαί), Πατερίτσα (μία τών κορυφών τής σειράς τοϋ όρους Θαυμασίου), Γρανίτσα, Καμενίτσα, Νεμνίτσα, Γαρξενίκος (χωρία), Προοινίκος (ή Νυμφασία πηγή), Κραμποβίκος, Γλογοβίτσα ... Ούδέν δ' έτερον λείψανον έναπελείφθη αύτῃ· διότι και ή έλληνική γλώσσα πανταχοϋ τής Μεθυδριάδος λαλείται σχεδόν καθαρεύουσα, και ή άλβανική όλως άγνωστός έστιν και τά ήθη και τά έθιμα κατά τó πλείστον έλληνίζουσιν έν αύτῃ». Βλ. Π. Παπαζαφειροπούλου, *Μεθυδριάς, ήτοι Ιστορική και τοπογραφική άφήγησις περι τής έν Βυτινή Έλ. Σχολής και τών έν τῷ δήμῳ Νυμφασίας λόγον άξίων μνημείων μετά σιγγιλίων πατριαρχικῶν και έτέρων έγγραφων*, έν Άθήναις 1883, 12–13.

9. Βλ. το σχετικό κεφ. περι άλβανικής μετανάστευσης στο βιβλίό του Β. Παναγιωτόπουλου, *Πληθυσμός και οϊκισμοί τής Πελοποννήσου 13ος–18ος αιώνας*, Άθήνα 1985, 68–100.

Δεύτερον· η περί την Τρίπολη περιοχή, δηλαδή ο σημερινός δήμος Μαντινείας, Τρίπολης, Τεγέας και Ορχομενού είναι ιδιαίτερος πυκνοκατοικημένη στα τέλη του 16ου αιώνα.

Τρίτον· τα χωριά του καζά είναι κατά γενικό κανόνα πολυπληθή. Πρώτη σε πληθυσμό είναι η πρωτεύουσα του καζά, η Τριπολιτσά, με 876 σπίτια, αποκλειστικά χριστιανικά κατανεμημένα σε 6 συνοικίες, όπως αυτές του Αγίου Δημητρίου, Αγίου Νικολάου (2 ενορίες με την ίδια ονομασία), Τιμίου Προδρόμου, Ταξιαρχών και Μπασιάκου. Ορισμένες εξ αυτών καταγράφονται και το 1696 ως ενοριακές εκκλησίες της Τριπολιτσάς με τα περιουσιακά τους στοιχεία και τους κατοίκους τους¹⁰. Εξαιρώντας τα πολυπληθή χωριά του Πάρωννα¹¹, δεύτερος μετά την Τριπολιτσά σε πληθυσμό οικισμός είναι το Λεβίδι με 304 φορολογούμενες οικογένειες, και ακολουθούν το Αγουστομουζάκι (σημ. Περπατάρης)¹², τα Αγιωργίτικα, η Μπερζοβά (σημ. Παρθένι), το Μπεξενίκο (σημ. Βλαχέρνα), η Βλαχοκερασιά, το Ροεινό, η Σιλίμνα, τα Βέρβена, Γερβίτσι, Μποντιά (σημ. Παλαιόπυργος), Μάνεσι (σημ. Ψηλή Βρύση), Στενό, κλπ. οικισμοί με πληθυσμό μεγαλύτερο των 100 φορολογούμενων οικογενειών.

Πριν αναφερθώ στην αμπελοργία, η οποία πρωτίστως μας ενδιαφέρει, χρήσιμον είναι να κατατεθούν ορισμένες παρατηρήσεις για τις καλλιέργειες της περιοχής. Ο καζάς της Τριπολιτσάς δεν ξεφεύγει από τα καθιερωμένα της εποχής· τα σιτηρά αποτελούν και εδώ την κύρια παραγωγή. Ακολουθεί η αμπελοργία παρούσα σε όλα τα χωριά πλην ελαχίστων περιπτώσεων. Η στήλη που επιγράφεται «λοιπές καλλιέργειες» συγκεντρώνει τους φόρους από την καλλιέργεια βαμβακιού, λιναριού, κήπων και περιβολιών, αλλά και φόρους από την πώληση καρυδιών, αμύγδαλων, βελανιδιών, μωρεόφυλων για την εκτροφή των μεταξοσκώληκων, κλπ. Η προτελευταία στήλη συγκεντρώνει το σύνολο φόρων που βαρύνουν άλλες αγροτικές ασχολίες, όπως η σηροτροφία, μελισσο-

---

10. Βλ. Κ. Ντόκος, *όπ. π.*, 45–46, 50. Ο ίδιος εξέδωσε και ένα πολυσέλιδο έγγραφο που συντάχθηκε με διαταγή του Fr. Grīmani το 1698, όπου περιέχεται η αναγραφή όλων των αστικών κτισμάτων της πόλης της Τριπολιτσάς, που ανήκαν στην κυριότητα του βενετικού Δημοσίου, βλ. Κ. Ντόκος *κ.ά.*, *Οι πελοποννησιακές πόλεις και η μεταστοιχείωση του πληθυσμού τους κατά τη Β' Βενετοκρατία. Το παράδειγμα της Τριπολιτσάς*, Εώα και Εσπέρια 5(2001–2003) 89–145.

11. Βλ. τον αριθμό των φορολογούμενων εστίων στα χωριά Άγιος Ιωάννη, Χάραδρο, Ορεινή Μελιού, Άγιο Πέτρο, Καστρί. Πρόκειται για μεγάλα χωριά σε πληθυσμό, εφόσον ο αριθμός των φορολογούμενων εστίων κυμαίνεται μεταξύ 200 και 400. Για παράδειγμα ο Άγιος Γεώργιος Κυνουρίας καταγράφεται με 386 φορολογούμενες οικογένειες.

12. Βλ. Γ. Α. Πίκουλας, *Λεξικό τῶν οἰκισμῶν τῆς Πελοποννήσου. Παλαιὰ καὶ νέα τοπωνύμια*, Ἀθήνα 2001.

κομία, κτηνοτροφία, μύλοι. Μηδαμινή ως ελάχιστη φαίνεται να είναι η συμβολή της ελαιοκαλλιέργειας στο εισόδημα του Τριπολιτσιώτη χωρικού την εποχή αυτή, κρίνοντας από τη φορολογία που αναγράφεται στο κατάστιχο. Όπως θα σημειώσουν αργότερα σε εκθέσεις τους Βενετοί αξιωματούχοι, το υψόμετρο και οι χαμηλές θερμοκρασίες που αναπτύσσονταν δεν ήταν πρόσφορες για να ευδοκιμήσει η ελαιοκαλλιέργεια¹³.

Ποιός όμως ήταν ο ρόλος της αμπελοκαλλιέργειας στα χωριά που εγγράφονται στην περιοχή που αποτελεί πεδίο της παρατήρησής μας; Εκ προοιμίου, δηλώνω ότι είναι δυναμική η παρουσία της αμπελοκαλλιέργειας στην οικονομία του οροπεδίου της Τριπολιτσάς στα τέλη του 16ου αιώνα. Σε ελάχιστα μόνον χωριά δεν καταγράφεται φόρος αμπελοκαλλιέργειας ή οινοπαραγωγής. Σημειώτεον επίσης ότι τα ποσοστά του φόρου τους σε σχέση με το σύνολο της φορολογικής υποχρέωσης των οικισμών είναι υψηλά. Σε 20 χωριά της Τριπολιτσάς από ένα δείγμα 46 χωριών το ποσοστό του φόρου της αμπελοκαλλιέργειας και του κρασιού κυμαίνεται ανάμεσα στο 20 ως 43% του συνόλου των φόρων του χωριού. Το ποσοστό αυτό είναι πολύ υψηλό, αν ληφθεί υπόψη ότι στη συνολική φορολογική υποχρέωση περιλαμβάνεται και μια σειρά χρηματικών φόρων που δεν έχουν σχέση με παραγωγικές διαδικασίες, αλλά με προσωπικούς φόρους, δοσίματα κλπ. Η διαφορά που παρατηρείται ανάμεσα στα ποσοστά του φόρου του κρασιού, όταν συγκριθούν με τα ποσοστά άλλων φόρων της αγροτικής παραγωγής, αποδεικνύει και τον καθοριστικό ρόλο που διεδραμάτιζε η αμπελοκαλλιέργεια στο εισόδημα του Τριπολιτσιώτη καλλιεργητή την εποχή αυτή. Σε ορισμένους μάλιστα οικισμούς, όπως η Τριπολιτσά, το ποσοστό του φόρου κρασιού είναι τριπλάσιο αυτού των σιτηρών. Διπλάσιο στο Λεβίδι, την Κανδήλα, Στρίγκου και Στενό και αν όχι διπλάσιο, αισθητά υψηλότερο αυτού των σιτηρών, σε οικισμούς όπως η Μπερτζοβά (σημ. Παρθένι), Πλέσσα, Αγουστομουζάκι (σημ. Περπατάρης). Στις περιπτώσεις των χωριών που αναφέρθηκαν είναι προφανές ότι η αμπελοκαλλιέργεια αποτελούσε κυρίαρχη πηγή του εισοδήματός τους. Σπανίως το ποσοστό φόρων άλλων αγροτικών προϊόντων ή φόρων που βάρυναν εισοδήματα που προέρχονταν από σηροτροφία, κτηνοτροφία, μύλους κλπ. ξεπερνούσε το ποσοστό του φόρου της αμπελοκαλλιέργειας και του κρασιού. Οι παραπάνω παρατηρήσεις πιστοποιούν αφενός τη διάδοση της αμπελοκαλλιέργειας στα τέλη του 16ου αι-

13. Sirlol Anne Davies, *The Fiscal System of the Venetian Peloponnese: The Province of Romania 1688–1715* (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή), University of Birmingham (Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, 1996), 30.

ώνα και αφετέρου τα υψηλά εισοδήματα που απέφερε, δηλαδή τον σημαντικό συμπληρωματικό ρόλο της στο εισόδημα των καλλιεργητών.

Η συνάδελφος Αγγελική Πανοπούλου σχολιάζει από βενετικές πηγές την πολιτική που ακολούθησε η Γαληνοτάτη υπέρ της ανάπτυξης της αμπελοαγωγίας στο οροπέδιο της Τρίπολης στην περίοδο ιντερμέτζο, ανάμεσα στην πρώτη και δεύτερη τουρκοκρατία¹⁴. Το δεύτερο κατάστιχο, το *Taru Tahric* 876 (πίν. 31), το οποίο στη συνέχεια θα σας παρουσιάσω ουσιαστικά περιγράφει την κατάσταση που παρέλαβαν οι Οθωμανοί στην Τριπολιτσά, όταν η Πελοπόννησος περιήλθε ξανά στην κυριαρχία τους. Είναι το πρώτο, το πρόχειρο κατάστιχο, που κατάρτισε ο καταγραφέας, όταν περιφερόμενος ανά τα χωριά κατέγραφε τα περιουσιακά στοιχεία των κατοίκων, προκειμένου, αφού εκτιμηθούν, να επιβληθεί ο ανάλογος φόρος. Στο κατάστιχο απογράφεται ο καζάς της Τριπολιτσάς, ο οποίος περιελάμβανε 3 υποπεριφέρειες, της Τριπολιτσάς, των Θάνων και του Αγίου Πέτρου. Το κατάστιχο συντάχθηκε στα τέλη του έτους 1715 αφού φέρει χρονολογία 15 Muharrem 1128 (10 Ιανουαρίου 1716). Αρχίζει με την απογραφή των περιουσιακών στοιχείων των Βενετών της Τριπολιτσάς και ακολουθούν οι περιουσίες των κατοίκων στους μαχαλάδες της πόλης¹⁵. Στη συνέχεια καταγράφονται οι περιουσίες των αγροτών στα χωριά του καζά και στο τέλος οι μοναστικές περιουσίες¹⁶. Κάθε

14. Πληροφορίες για την αμπελοκαλλιέργεια στα τερριτόριο Τριπολιτσάς και Τσακωνιάς από βενετικές εκθέσεις συγκεντρώνει και η S. Anne Davies, όπ. π., 103–106.

15. Στοιχεία του καταστίχου αυτού για την ακίνητη περιουσία των κατοίκων της Τριπολιτσάς χρησιμοποιήθηκαν στη μελέτη του J. C. Alexander, όπ. π., 29–46. Με την ευκαιρία σημειώνω ότι στην Τρίπολη εγγράφονται οι εξής μαχαλάδες την εποχή αυτή: Πύργος–Παναγιά Καθολική, 2 μαχαλάδες με την επωνυμία Άγιος Νικόλαος, Ταξιάρχες, Άγιος Δημήτριος, Άγιος Ιωάννης, Ευαγγελίστρια, Σωτήρας–Μπασιάκου. Ο φορολογούμενος πληθυσμός σύμφωνα με τον φόρο της σπέντζας ήταν 664 εστίες.

16. Βιβλιογραφία για τις μονές που απαντώνται στις οθωμανικές πηγές που επεξεργαστήκαμε, βλ. Σπ. Κοκκίνης, *Τὰ μοναστήρια τῆς Ἑλλάδος, Ὁδηγός, Ἱστορία, Θησαυροί, Βιβλιογραφία μὲ παράρτημα δεκεπέντε κειμένων καὶ στατιστικῶν πινάκων*, Ἀθήνα χ.χ., 89–99. Επίσης βλ. Ντ. Αντωνιάτου – Τ. Μαύρος, *Ἑλληνικά Μοναστήρια Πελοπόννησος*, τόμ. Β', *Μονές Ἀρκαδίας*, Ἀθήνα 1979, όπου παρατίθεται συγκεντρωτική βιβλιογραφία. Βλ. επίσης τις μελέτες Τ. Ἀθ. Γριτσόπουλος, *Ἡ κατὰ τὴν Κυνουρίαν μονὴ Λουκοῦς*, Πελοποννησιακά 6(1963–1968)129–190· του ἰδίου, *Μονὴ Προδρόμου Κυνουρίας*, Ἀθήνα 1967· του ἰδίου, *Μονὴ Ἐπάνω Χρέπας*, Μνημοσύνη 1(1967)199–234. Ε. Δ. Μπελιά, *Στατιστικά στοιχεία περὶ τῶν μοναστηριῶν Ἀρκαδίας κατὰ τὴν Καποδιστριακὴν περίοδον (1929)*, Πελοποννησιακά 12(1976–1977)125–141. Α. Φ. Παπαγιάννης, *Μαντινιακά μοναστήρια. Ἡ συμβολὴ τους στον ἀπελευθερωτικὸ ἀγῶνα τοῦ 1821 καὶ ὁ Ἰωσήφ Ἀνδρούσας, Το μοναστήρι Γοργοεπηκόου Τσηπιανῶν (Νεστάνης), Το μοναστήρι Καλτεζῶν, Ἱστορία – Τέχνη – Ἐγγραφα*, τόμ. Γ, *τῆς ἱστορίας καὶ Λαογραφίας τῆς Νεστάνης Ἀρκαδίας*, Ἀθήνα 1977· του ἰδίου, *Ἱστορία τῆς Νεστάνης Ἀρκαδίας*, τόμ. Α', Ἀθήνα 2001, 264–300.

φορά που τελειώνει η απογραφή των περιουσιακών στοιχείων των κατοίκων του χωριού, δίνονται οι συγκεντρωτικοί αριθμοί των ζευγαριών, δηλαδή η έκταση των καλλιεργούμενων χωραφιών, οι μουριές, τα λιόδεντρα, τα οπωροφόρα, οι καστανιές, οι συκιές, οι καρυδιές, η έκταση των αμπελιών και των κήπων σε στρέμματα, οι μύλοι, ο αριθμός των προβάτων, οι λίτρες του μεταξιού κλπ., ό,τι δηλαδή παράγει εισόδημα και θα πρέπει, ως εκ τούτου, να φορολογηθεί.

Στον πίνακα II (σσ. 141–143) σημειώνονται τα χωριά με τη σειρά που απαντώνται στην πηγή TT 876. Η ακολουθία των χωριών υποδεικνύει κατά κάποιον τρόπο στην περίπτωση αυτή το δρομολόγιο του γραφέα που ακολούθησε, όταν κλήθηκε να απογράψει την περιοχή. Σημειώνονται και οι διαστάσεις των σπιτιών¹⁷, εάν είναι δίπατα, αν έχουν σταύλο κλπ. Προφανώς, οι Οθωμανοί ακολούθησαν πρότυπα βενετικών απογραφών. Στον πίνακα σημείωσα τον φορολογούμενο πληθυσμό των οικισμών, την έκταση των χωραφιών σε ζευγάρια και, στις στήλες που ακολουθούν, τις διάφορες πληροφορίες σχετικά με την αμπελοργία, δηλαδή τους ιδιοκτήτες αμπελιών κάθε χωριού, τα αμπέλια των χριστιανών, των μουσουλμάνων (σε στρέμματα), όπως και αυτά των Βενετών, οι οποίοι αποχωρώντας τα εγκατέλειψαν και απογράφονται από τους Οθωμανούς, για να διανεμηθούν σε νέους ιδιοκτήτες με τίτλο ιδιοκτησίας. Σε ορισμένες περιπτώσεις ο απογραφέας καταχωρίζει σε ιδιαίτερη κατηγορία τα αμπέλια των καθολικών (efrenk). Οι χριστιανοί καταγράφονται χωριστά από τους μουσουλμάνους, γιατί θα καταβάλλουν διαφορετικής τάξεως φόρο. Στον

17. Σημειώνεται κάθε φορά το ύψος, πλάτος, μήκος του κτίσματος (kadd, arz, tul). Αξίζει με την ευκαιρία της παρουσίας αυτού του καταστίχου να αναφερθεί πόσο μεγάλη σημασία είχε το οθωμανικό κτηματολόγιο για την περιοχή. Στο Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών υπάρχει φάκελος «Περί κτηματολογίου τής Πελοποννήσου» (ΑΥΕ 1856 / φάκ. 7, 1) όπου περιλαμβάνει την αλληλογραφία του Υπουργείου επί των Οικονομικών με την Πρεσβεία της Κωνσταντινουπόλεως (1851–1852), προκειμένου να καταβληθεί το ποσόν των 10.000 γροσιών (=2.500 δρχ.) προς το Οθωμανικό Δημόσιο.

«13/8βρίου 1851

Τὸ ἐπὶ τῶν Οἰκουμενικῶν Ὑπουργείων

Πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν

Ἐκ τῆς ἀπογραφῆς κατὰ τὴν ἐπιπέδου τῶν χωριῶν ὀλόκληρων εἰς Μαντίνειαν, διὰ τὴν ἀληθῆναι τῆς ὁποίας ἔχομεν ἀφορμὴν νὰ πεισθῶμεν ἀναγκασόμεθα νὰ ὑπομνήσωμεν εἰς ὑμᾶς τὴν αἰτησὶν μας περὶ ταχεῖας ἀποστολῆς τοῦ κτηματολογίου τῆς Πελοποννήσου. Τὸ κτηματολόγιον τοῦτο τοιοῦτον ἦδη καθίσταται ἀναγκαῖον, καθόσον ἡ διὰ μαρτύρων ἀπόδειξις ὅλων σχεδὸν ἀδύνατος ἔνεκα δὲ τῆς ἀμειβοιότητος τῶν συμφερόντων, ἧτις συνδέει τοὺς κατοικοῦς τῶν χωριῶν εἰς τὴν περιφέρειαν τῶν ὁποίων ὑπάρχουσιν οἱ ἀμφισβητούμενοι ἀφετέρου δὲ ἀπόδειξις ἄλλη δὲν ὑπάρχει.

Ὁ ὑπουργός»

κανουνναμέ του 1716, τη φορολογική νομοθεσία που ορίζει τον τρόπο και τα ποσά των φόρων, διατυπώνεται σαφώς: «Στο βιλαέτι αυτό οι μουσουλμάνοι είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν για τα αμπέλια τους ως *bedel-i özüir* 12 άσπρα και οι άπιστοι 24 για κάθε ισλαμικό στρέμμα. Έχουν καταργηθεί οι φόροι 'δεκάτη του μούστου', φόρος βαρελιού, φόρος σπιθαμής, δασμός κρασιού που υπήρχαν στο παλιό κατάστιχο...»¹⁸. Επίσης στο κατάστιχο σημειώνονται και τα αμπέλια που διαθέτουν οι κάτοικοι εκτός των ορίων του χωριού τους. Είναι εντυπωσιακό πόσο επιμελής είναι ο Οθωμανός κατακτητής στην απογραφή της κατάστασης που παραλαμβάνει. Όπως προανέφερα, δεν σημειώνεται κανενός τύπου φόρος στο κατάστιχο. Όταν το κατάστιχο θα έφτανε στην ανάλογη κεντρική υπηρεσία της Πρωτεύουσας, το *Defter-i Hakani*, μετά την αποτίμηση της κατάστασης πραγμάτων, θα επιβαλόταν και ο ανάλογος φόρος στις πηγές εισοδημάτων κάθε κατηγορίας φορολογουμένου· στην περίπτωση των αμπελώνων, στρεμματικός φόρος.

Σύμφωνα με *Breve Descrittione del Regno di Morea* του 1704, το territorio di Tripolizza αποτελούνταν από 62 χωριά και επτά μοναστήρια, και ο πληθυσμός του οριζόταν σε 1.598 οικογένειες (6.979 ψυχές)¹⁹. Δώδεκα χρόνια μετά, το 1716, καταγράφοντας την περιοχή οι Οθωμανοί σημειώνουν στον καζά της Τριπολιτσάς όπου περιλαμβάνονται και του Θάνα, 46 χωριά, 17 τοιφλίκια, τα οποία είχαν όμως μόνιμο εγκαταστημένο πληθυσμό, αφού σημειώνονται σε προηγούμενες βενετικές απογραφές ως οικισμοί, όπως για παράδειγμα το τοιφλίκι Σουλού-Σπαή (πίν. 33). Επιπλέον, ο οθωμανός καταστιχωτής σημειώνει και 16 μονές, πολλές εκ των οποίων ανήκουν στην Κυνουρία. Στον καζά του Αγίου Πέτρου εγγράφονται 9 οικισμοί (βλ. πίν. II, σσ. 141–143). Ο W. M. Leake στις αρχές του 19ου αιώνα δηλώνει ότι το βιλαέτι της Τριπολιτσάς περιλαμβάνει 60 χωριά, μαζί με αυτά του Αγίου Πέτρου²⁰. Συμπερασματικά, λοιπόν, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το οικιστικό πλέγμα δεν διαφοροποιείται αισθητά στην περιοχή από τα τέλη του 17ου ως τις αρχές του 19ου αιώνα. Ο πληθυσμός, όμως, εκφρασμένος σε φορολογικές μονάδες, δείχνει να είναι σαφώς μεγαλύτερος το 1716: συνολικά 2.710 εστίες στους ναχιγιέδες Τριπολιτσάς και Θάνων και 1.082 στον ναχιγιέ του Αγίου Πέτρου.

Ποιά είναι όμως η κατάσταση της αμπελουργίας, όταν ο Μωριάς εκ νέου

18. Ε. Μπαλτά, *Οι κανουνναμέδες του Μοριά*, Ίστωρ 6(Δεκ. 1993)53.

19. Κ. Ντόκος, *Breve descrittione del regno di Morea. Αφηγηματική πηγή ή επίσημο βενετικό έγγραφο της Β' Βενετοκρατίας στην Πελοπόννησο*, Εώα και Εσπέρια 1(1993)104–105 και 122.

20. W. M. Leake, *Travels in the Morea with a map and plans*, London 1830, I 87.

επανερχεται στα χέρια των Οθωμανών; Στον καζά της Τριπολιτσάς και Θάνων 963 από τους 2.710 φορολογούμενους αρχηγούς οικογενειών, δηλαδή περίπου το ένα τρίτο του ενεργού φορολογούμενου πληθυσμού, είναι ιδιοκτήτες αμπελιών. Στα ίδια ποσοστά κυμαίνονται και οι αμπελοουργοί του Αγίου Πέτρου· σε σύνολο 1.082 αρχηγών οικογενειών, οι 351 είναι αμπελοουργοί. Οι χριστιανοί συνολικά κατέχουν μεγαλύτερη έκταση αμπελιών από τους μουσουλμάνους, διπλάσια έκταση στους ναχιγιέδες της Τριπολιτσάς και Θάνων και συντριπτικά μεγαλύτερη στον ναχιγιέ του Αγίου Πέτρου, στην Κυνουρία, όπου εξάλλου ήταν και ελάχιστη ως μηδαμινή η παρουσία μουσουλμανικού πληθυσμού²¹. Οι αμπελώνες καταλαμβάνουν πολύ μικρό ποσοστό στο σύνολο των γαιών του χωριού. Η μεγαλύτερη έκταση, όπως είναι και το σύνθηες, αντιστοιχεί στα χωράφια, των οποίων η έκταση μετράται σε ζευγάρια (*çift*)²².

Οι οικισμοί με υψηλά εισοδήματα από την αμπελοουργία στα τέλη του 16ου αιώνα, όπως η Τρίπολη, το Στενό, το Λεβίδι, τα Αγιωργίτικα, η Μπερτζοβά (σημ. Παρθένι), καταγράφονται με σχετικά μεγάλες εκτάσεις αμπελώνων, το 1715, δηλαδή στο τέλος της Βενετοκρατίας. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι σε ορισμένα χωριά του οροπεδίου της Τριπολιτσάς υπήρχε παράδοση στην αμπελοουργία κατά τη διάρκεια των αιώνων αυτών. Χωριά που τσιφλικοποιήθηκαν, δηλαδή οι γαίες οικισμών που πέρασαν σε χέρια Οθωμανού ιδιοκτήτη, όπως ο Στρίγκος που είχε αξιόλογη οινοπαραγωγή στα τέλη του 16ου αιώνα, διαπιστώνουμε να καταγράφονται το 1716 χωρίς ούτε ένα στρέμμα αμπέλι. Είναι ενδεικτικό ότι στα τσιφλίκια του πίνακα II δεν σημειώνονται αμπέλια. Θεωρώ ότι η αλλαγή του ιδιοκτησιακού καθεστώτος υπήρξε η αιτία να εγκαταληφθεί η αμπελοκαλλιέργεια. Ωστόσο, αυτό πρέπει να επιβεβαιωθεί και με παραδείγματα κι από άλλες γεωγραφικές περιοχές. Ο μέσος κλήρος των αμπελοργών σε Τριπολιτσά και Θάνα κυμαίνεται από 4 έως 14.5 στρέμματα. Ο μεγαλύτερος μέσος κλήρος εντοπίζεται στο χωριό Στενό. Η μέση έκταση αμπελιού στην Κυνουρία δεν ξεπερνά τα 3 στρέμματα.

Ορισμένες φορές στο κατάστιχο σημειώνεται ότι η αξία του στρεμματικού φόρου είναι 24 άσπρα για τους χριστιανούς, όπως όριζε ο κανονισμός του

21. Στις παραμονές της επανάστασης ο Άγιος Πέτρος εξακολουθεί να έχει ελάχιστο μουσουλμανικό πληθυσμό, βλ. Martha Pyliá, *Les notables moréotes, fin du XVIIIe début du XIXe siècle: fonctions et comportements*, (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή), 2 τόμ., Université de Paris I-Sorbonne, Paris 2001.

22. Η μόνη πληροφορία που διαθέτουμε για την έκταση του ζευγαριού της Τριπολιτσάς ανάγεται στα προεπαναστασιακά χρόνια. Ο Ρήγας Παλαμίδης την εποχή αυτή εκτιμά στα 100 στρέμματα το ζευγάρι στις περιοχές της Τριπολιτσάς και Αγίου Πέτρου, βλ. στο ίδιο, 166-167.

Μοριά (1716)²³. Την ίδια εποχή στην Κυπαρισσία (τότε Αρκαδιά) και στη λοιπή νοτιοδυτική Πελοπόννησο, η μέση στρεμματική παραγωγή ενός αμπελιού ήταν 300 οκάδες και η φορολογική τιμή μιας οκάς μούστου ήταν 1 άσπρο²⁴. Στα μέσα του 18ου αιώνα σύμφωνα με έγγραφο που μνημονεύει ο Τ. Γριτσόπουλος, στην Τριπολιτσά, έναν τόπο με εκτεταμένες αμπελοφυτείες, τα λεγόμενα δεργασιά, το στρέμμα επωλείτο προς γρόσια 21 γρόσια. «Το 1754 η Χρυσάντω, θυγάτηρ του Κωνσταντή Χιώτη, η οποία κατείχε 2 στρέμματα αμπέλι πατρογονικών της εις το δεργασιό Πολύκαρπος, τα επώλησεν εις τον άρχοντα της πόλεως κυρ-Γιώργον Πανούσην ενώπιον μαρτύρων και έλαβεν την τιμήν των γρόσια 42». Ο ίδιος λόγιος αναφέρει ότι «Η αμπελοφυτεία ευδοκίμούσε ανέκαθεν εις Τριπολιτσάν», εννοεί στην περιοχή γύρω από την πόλη και στα γύρω χωριά. «Είναι χαρακτηριστικά», σημειώνει «τα παραδιδόμενα τοπωνύμια και διη πρότον τα κυριότερα δεργασιά, όπως τα παρουσιάζει διορισμός αμπελοφυλάκων υπό της δημοτικής αρχής το 1872. ...»²⁵. Στην απογραφή των ιδιοκτησιών στην πόλη το 1716 μεταξύ των επωνύμων μνημονεύεται και επώνυμο Βαρελάς²⁶.

Η παράδοση στην αμπελοκαλλιέργεια συνεχίστηκε και στους επόμενους αιώνες. Η εξαιρετικής ποιότητας μαντινειακοί οίνοι καθώς και η μεγάλη ποσότητα που παράγονταν στο αρκαδικό πεδίο υπήρξαν η βάση για τη δημιουργία οινοβιομηχανίας ήδη στα μέσα του 19ου αιώνα από πρωτοπόρους οινοποιούς, όπως ο Ανδρέας Γεωργιάδης. Δεν είναι, επίσης, τυχαίο ότι εξαιρετικού ενδιαφέροντος σελίδες αφιερωμένες στην αμπελοκαλλιέργεια περιλαμβάνονται σε μελέτες τοπικής ιστορίας χωριών του αρκαδικού κάμπου²⁷. Ντόπιοι λόγιοι διασώζουν πολύτιμες πληροφορίες για πολήμια —διατηρείται ακόμη, αυτό στο περιβόλι του Α. Ηλιόπουλου, στα Βλισίδια. Διασώζουν μαρτυρίες για μέτρα βενετσιάνικα που χρησιμοποιούνταν μέχρι το 1950, όπως η κρασότεσσα (6.5 οκάδες). Περιγράφουν τσιπουριές, βούτες, βαρέλες, βαγένια, τσότρες. Ένας κόσμος που χάνεται...

23. Βλ. παραπάνω σημ. 18.

24. St. Parvena, *Agrarian Land and Harvest in South-West Peloponnese in the Early 18th Century*, *Études Balkaniques*, 2003 no 1, 96, 112

25. Τ. Άθ. Γριτσόπουλος, *Ιστορία της Τριπολιτσάς*, τόμ. Α', ε' και τόμ. Β 2, 397.

26. J. C. Alexander, όπ. π. (σημ. 6), 37. Πρβλ. και Τ. Άθ. Γριτσόπουλος, όπ. π., τόμ. Β2, 651, 653 (Βαρελάς, Βούτσης).

27. Δ. Η. Ηλιόπουλος, *Η Μανθυρέα, Καπαρέλι, Γαρόνι, Ντάρα. Η ιστορία ενός χωριού της Τεγέας στην Αρκαδία*, Αθήνα 1992, 164–169. Και δυστυχώς δεν κατόρθωσα να εντοπίσω αντίτυπο της μελέτης *Τò οινολογικόν ζήτημα και ή Άρκαδία υπό οινολογικήν έποψιν. Υπό Βασιλείου Σ. Παπανικολάου οίνοποιού*, Άθήναι 1910.

SUMMARY

EVANGELIA BALTA

Viticulture in the Kaza of Tripolitsa
(16th – 18th century)

Viticulture in the Arcadian plain is traced on the basis of two fiscal registers, *Tapu Tahrir* 605 (1583) and *Tapu Tahrir* 876 (1716), in the Başbakanlık Osmanlı Arşivi of Istanbul. In the late sixteenth century, vine-cultivation played a dynamic role, alongside the basic production of cereals, in the densely-populated region that corresponds to the present municipalities of Mantinea, Tripoli, Tegea and Orchomenos. There are very few villages for which tax on vine-growing or wine making is not recorded. In 20 out of 46 villages of Tripolitsa, the percentage of the tax on viticulture and wine ranges between 20% and 43% of the total taxes paid by each village. This percentage is very high, if it is borne in mind that the overall fiscal obligation included a series of monetary levies not related to agricultural activities, but to personal taxes, levies in cash, in kind and so on.

The later register TT 876 describes the situation of the Ottomans found in Tripolitsa when the Peloponnese returned to their sovereignty. It is a census of the *kaza* of Tripolitsa, which encompassed three sub-districts, of Tripolitsa, Thana and Aghios Petros. In the first two *nahiyes*, on-third of the tax-paying population were owners of vineyards. The proportion of vine-growers in Aghios Petros was about the same. Overall, Christians owned a larger area of vineyards than Muslims: double the area in the *nahiyes* of Tripolitsa and Thana, and the overwhelming majority in the *nahiye* of Aghios Petros, Kyrnouria, where the Muslim population was in any case minimal. Vineyards accounted for a very small proportion of the total of cultivable land in the land in the village, where as was usual, the greatest area was devoted to fields.

In 1715, when the Venetian occupation came to an end, there were relatively extensive vineyards in the settlements that had incomes from viticulture in the late sixteenth century, such as Tripoli, Stenos, Levidi, Ayoryitika, Berzova (mod. Partheni). Thus the tradition of viticulture had been continued during those years. Villages that had become *çiftlik*s in the first period of Ottoman rule, that is the farming land of settlements that passed to Ottoman tenure, are recorded in 1716 as without a single acre of vineyard.

The vine-growing tradition continued in the ensuing centuries. The excellent quality Mantineian wines, as well as the large quantity of wine produced in the Arcadian plain, were the basis for such pioneering vintners as Andreas Georgiadis who set up wine industry as early as the mid-nineteenth century. It is not fortuitous either that studies of local history of Arcadian villages include extremely interesting pages dedicated to viticulture.

ΤΑΡΥ ΤΑΗΡΗΡ 605

Χωριά	Σημειών όνομα	Πληθυσμός	Στηηρά (α)	Αμπελά (α)	Λουρές καλλιέργ. (α)	Ελατοκ. (α)	Χρήματ. φόροι (α)	Λουρές αγροτ. Ασχολίες (α)	ΣΥΝΟΛΟ (α)
Asterice*	(c)	65	680	630	580	0	2330	550	4770
Ayo Yani*	Αγ. Ιωάννης	203	3200	1050	1075	0	6425	1410	13160
Trestena*	Χάραδος	84	2450	1050	586	0	3094	570	7750
Meligu*	Ορεινή Μελιγού	210	4400	2100	808	0	6660	390	14430
Asiyan Kerasya	Αρβαντοκερασιά/Κερασιά	50	570	0	70	0	1680	130	2500
Ayo Petro*	Άγιος Πέτρος	300	1550	420	580	0	9000	660	12190
Vunvura*	Βουβουρα	60	540	0	255	0	2285	190	2295
Kapareli	Μανθουρά	17	799	454	475	0	612	60	2000
Cipyana	Νεοτάνη	30	191	34	16	0	814	136	1000
Yernici	Γερβίτσι	100	400	34	6	10	2618	179	4000
Tripolifa	Τρίπολη	876	7880	22100	1524	0	28050	1914	65300
Slimna	Σλιμνα	161	2402	480	428	0	4843	366	8800
Ivlahikerasya	Βλαχοκερασιά	104	900	680	160	0	3155	105	5000
Levidi	Λεβίδι	304	4796	9350	860	250	12520	2230	30000
Bezenikli	Βεζενίτσι	109	7620	3400	1320	0	3640	990	17000
Mon. Ayo Yani (Petrokastr)*	Μονή Τιμίου Προδρόμου Πετροκάστρου		0	0	0	0	0	0	50
Mon. Ayo Nikola			0	0	0	0	0	0	100
Lubisi	Λυμποβίσι	12	260	170	16	0	504	10	1000
Agali	Έλατος/Άμνη	58	49	17	15	0	1424	20	1500
Ahladokambo	Αχλαδοκάμπος	77	4612	0	370	0	2543	475	8000
Manesi	Ψηλή Βρύση	182	8175	2550	240	0	5615	420	17000
Simoz	Σιμάδες	35	2450	1700	40	0	1230	80	5500
Davya	Δάββα	75	2450	255	280	0	2390	735	6100
Vorvena	Βέβββνα	162	2680	0	200	0	5030	90	8000
Zarakova	Ματαλάο	25	1009	425	55	0	981	30	2500
Mavniki	Μαυρίτσι	62	2705	0	80	0	2065	165	5000
Liguresi Kebir	Λυκούτσια	242	82	17	206	0	6710	60	7200
Kandila	Κανδήλια	130	3013	5100	474	50	4370	1593	14600
Valteci	Βαλτέτσι	74	90	0	20	0	1970	20	2100
Ayorgoz (?)	Αγιοργίτσια	100	4549	2550	231	40	3240	440	11000
Agustomuzaki	Πετρατόρης	111	2410	2550	140	0	3450	250	8800
Korakovuni*	Κορακοβούνι	25	1316	850	112	0	912	210	3400
Fotinoz*	Φωτεινού στα Χρύσαφα	80	1240	0	100	0	2510	150	4000
Berbadi	Εύανδρο	23	3240	2550	30	0	920	210	7000
Sanga	Σάγκα	49	2160	0	60	0	1610	170	4000
Aliphothi	Αλεποχώρι	28	98	0	60	0	943	200	1500
Λιβάρι	Λιβάρι	103	5970	1955	160	0	3350	443	1000
Λιβάρι	Λιβάρι								11900

Halki Lidiki	105	570 5975	255 1955	161	0	189 445	3355	1900
Λούρα								
Doriza	31	1925	340	40	0	1105	0	3350
Royino	126	7450	4760	510	270	3953	830	17800
Bungaki	30	1585	170	80	0	1169	146	3150
Dolyana	49	8750	0	700	0	1813	1070	14000
Royano	10	2280	680	14	0	406	0	3500
Kapsa	42	6911	3060	60	0	1545	325	11950
Valtemiri	39	2440	1020	50	0	1390	100	5000
Platanos*	57	3520	1700	1385	0	1960	1685	10500
Istrinca	34	1065	1700	881	0	1303	551	5500
Leka Kangadi	20	4030	960	182	0	848	120	6200
Pigadiya	47	1400	340	60	0	1570	50	3600
Mon. Ayo Nikola	11	4265	0	16	0	621	98	5000
Liguresi Kitchik*	18	3057	510	24	0	779	30	4400
Plesa	25	2989	3350	30	0	1035	80	8000
Zapandi	49	4051	2040	60	0	1719	140	8000
Kakuri	69	6170	0	80	0	2185	265	8600
Iksifina	33	4416	1530	774	0	1350	530	7700
Pikemi	50	8875	850	150	0	1753	373	12000
Podya	93	7980	0	120	0	2960	270	11500
Yani Dara	28	2000	425	40	0	1170	170	3900
Kamenitza	63	5025	2550	272	0	2135	518	10400
Camoniste	98	14100	4250	120	0	3305	225	22000
Zevgarya	14	1605	170	20	0	595	110	2000
Nagarez	29	2110	0	226	0	1069	405	4000
Ay. Andreyas*		400	0	0	0	0	0	400
Megali Frigana*	18	1595	0	20	0	625	70	2500
Toski	3	1400	544	2	0	134	10	4500
Muzaki Kitchik*	18	1265	0	20	0	740	55	2500
Andrice Kivi	19	195	0	49	0	636	30	1000
Pasa	17	1060	680	50	0	710	0	2500
Danika	6	11	0	4	0	166	3	180
Tana	61	1970	1700	240	0	1930	20	6000
... Kitchik	47	6950	0	140	0	1640	370	9160
Kakusi	5	180	85	6	0	269	10	550
Milya Akrani	4	695	0	0	0	187	17	900
Kertoni	9	70	34	12	0	304	0	450
Kalos Mari	0	3640	1360	0	0	0	0	5000
Çermute	2	170	68	4	0	108	0	350
Nikola Buga	0	1709	0	0	0	0	0	1800
Divritca*	80	2830	1700	238	64	2531	635	8000

Yani Diyaveliça	(ç)	4	780	585	0	0	291	30	1700
Dara	Δάρα	31	3150	0	86	0	1184	80	4500
Nikola Siraki	(ç)	23	3676	0	330	0	1010	150	5200
Russi	Ρούσι	65	7975	0	80	0	2165	230	10450
Toskesi	(ç)	ακατοίκητο	100	0	0	0	0	0	100
Pristine	(ç)	40	575	0	60	0	1285	100	2000
Berçova	Παρθένι	109	6195	8500	1300	0	3617	388	20000
Palyomuhli	Παλά Μουχλά/Στενό/Αγωγύτακα	41	3795	1955	310	0	1692	230	8000
Ayo Yorgi*	Αγ. Γεώργιος	386	20385	21250	3020	0	12145	750	57600
Istenos	Στενός	218	10705	21250	3100	0	7345	800	54000
Lazaro Palotiri		25	3665	0	30	0	1385	220	5300
Ayo Nikola	Αγ. Νικόλα	0	500	0	0	0	0	0	500
Petro Kasri*	Αγ. Νικόλα/Κασρί	352	12900	22950	2680	0	11240	1680	56800
Perithori	Περθόρι	26	2580.00	4850.00	40.00	0.00	1000.00	380.00	11000.00
Mavromati*	Μαυρομάτι	27	0.00	3280.00	40.00	0.00	1005.00	75.00	4400.00

Υπόμνημα:

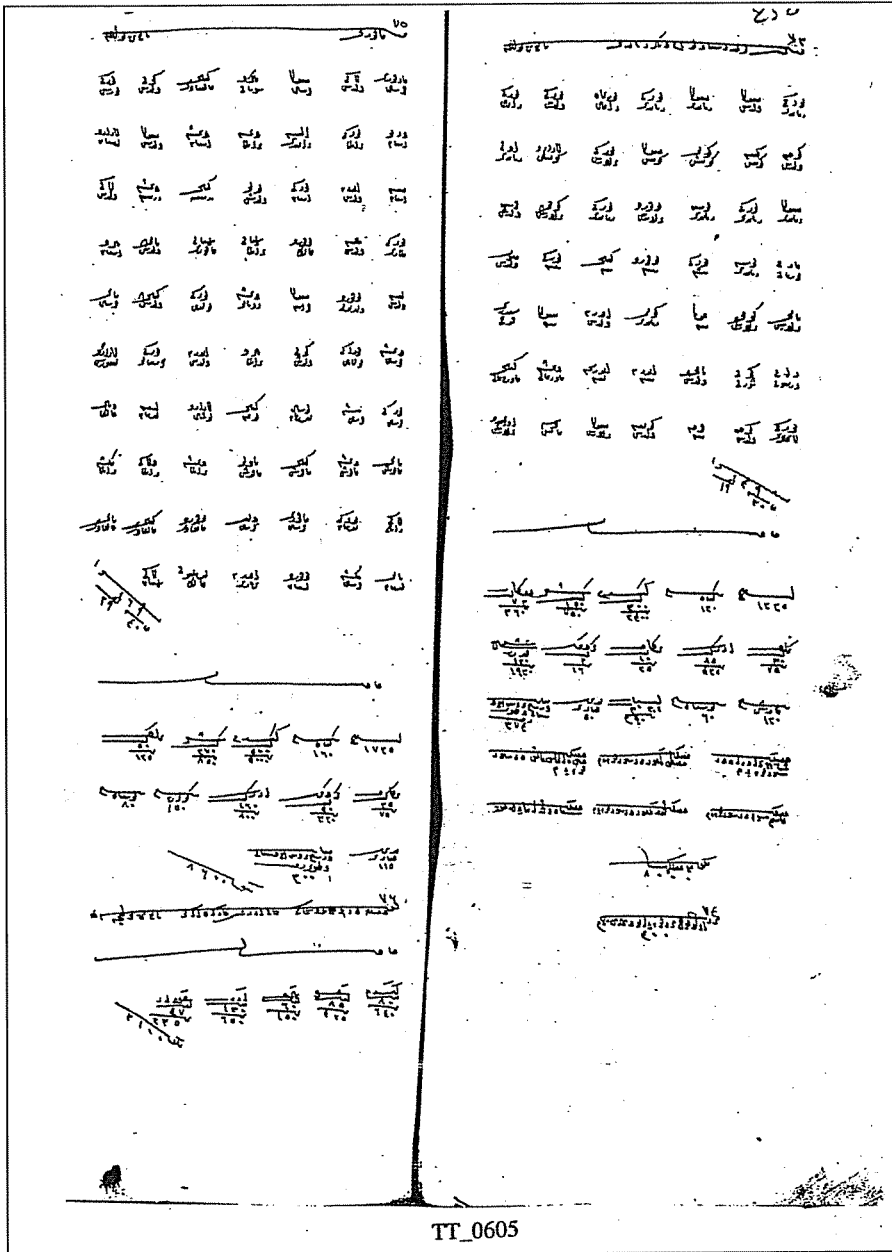
- Μον. = Μοναστήρι
- (α) = άσπρο
- Εντός παρενθέσεως δίπλα στις ονομασίες των μοναστηριών σημειώνεται το όνομα του γειτονικού χωριού
- Η ταύτιση των τοπωνυμίων βασίστηκε στη μελέτη του Β. Γιανναγιωτόπουλου, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου 13ος-18ος αιώνας*, Αθήνα 1985 και Γ. Α. Πίκουλα, *Λεξικό των οικισμών της Πελοποννήσου. Παλαιά και νέα τοπωνύμια*, Ηόρος, Αθήνα 2001, Μ. Ρυλία, *Les notables moréotes, fin du XVIIIe début du XIXe siècle: fonctions et comportements* (ανέκδοτη διδακτορική διατριβή), 2 τόμ. Université de Paris I-Sorbonne, Paris 2001

ΤΑΡΥ ΤΑΗΡΙΡ 876		ΑΜΠΕΛΑΙΑ							(Dönüm)	
Χωριά	Σημερινό όνομα	Πληθ.	Ζευγ.	Αμπελοφυγοί	Χρυσ.	Μουσ.	Εκτός χωριού	Βενετ.	Καθολ.	ΣΥΝΟΛΟ
1 Nefs-i Trepolice	Τρέπολη	664	78	166	487 (563,25)	556			25	1068,5
2 Hore, Alephori, Nehori, Koruθλου	(ι). Αλεποχώρι, Νεοχώρι (Δ. Κορυθλου)	91		47	204	83				
3 Ciftlik-i Sulu sipahi	Σουλου-σιπahi			12	24,5					
4 Ciftlik-i Gmurtyo Zevgolyo	(ι)	55	13,5	9	22					
	Σύνολο (2-4)	146	45	68	297 (250,5)	83		213	46,5	640
5 Istenos	Στενός	77	33	38	214 (176)	92		182		546
6 Cernoviste	Τσερνοβιστι				11	6,25	17,75			35
7 Ayo Vasilii	Αγ. Βασίλειος	39	19							
8 Cjpyana	Νεστάνη	105	47,5	65	251 (261,5)	6,5	45	43	173	519
9 Luka	Λουκάς	45	12	23	61 (65)	30	17	65 (45)		173
10 Pikierni	Πικέρνι	27	10,5	12	12 (13,5)	5				17
11 Kakuri (τα αμπέλια του στο χ. Σιμάδες)	Αγρεμίσιο	46	13							
12 Pertori	Περθόρι	10	8,5	8	10,5	18	19,5	6		54
13 Yernice	Γερβίτσι	46	27	24	49 (50)	25		12		86
14 Kandila	Κανδήλια	29	16	19	43 (42,75)	21		12		76
15 Agali	Έλατος	11	4							
16 Pungaki	Πουγκάκι									
17 Kaparil	Μανθουρέα	22	11	19	29,5	56		4,25		89 (89,75)
18 Garuni	Γαρούνι	12	8	12	14,5 (15,5)	51	73,5	15		149 (154)
19 Zeli	Κένδαλος	19	8							
20 Ivlakokerase	Βλαχοκερασιά	74	22	37	65 (79)	35	8			108
21 Bezenik	Βλαζέρνι	23	11	15	51 (60)	39	25,5			115 (115,5)
22 Kamenice	Καμενίτσα	5	5	2	4					4
23 Levidi	Λεβίδι	127	65	54	162,5(173,5)		9 (13,5)	30		201,5
	Μεζρα'α-ι Ρουσι ve Ayo Nikola,									
24 Parloci (?) ve Sanka	Ρούσι/ Στάγκας									
25 Yuvura	Βούβουρα	33	9	8	5	2,5				7,5
26 Simyadz	Σιμάδες	27	16,5	15	64	16	100	24	90	270 (294)
27 Nefs-i Sana	Θάνα	33	18							
28 Birbad	Βιράνδρον	35	6,5	6	17 (11,5)					17
29 Muzaki	Μουζακίτσης			2	7					
30 Ciftlik-i kovra' στο χ. Muzaki				6	16					
31 Ciftlik-i Istrinko (Muzaki)	Στρίνκος			7	32					
32 Ciftlik-i Kerajiste (Muzaki)	Κερασίτσα			4	11					
33 Ciftlik-i Bbyuk Kerajiste (Muzaki)	Μεγάλη Κερασίτσα (ι)			5	12,5					
34 Ciftlik-i Evsat Kerajiste (Muzaki)	Μεσαία Κερασίτσα			6	21					

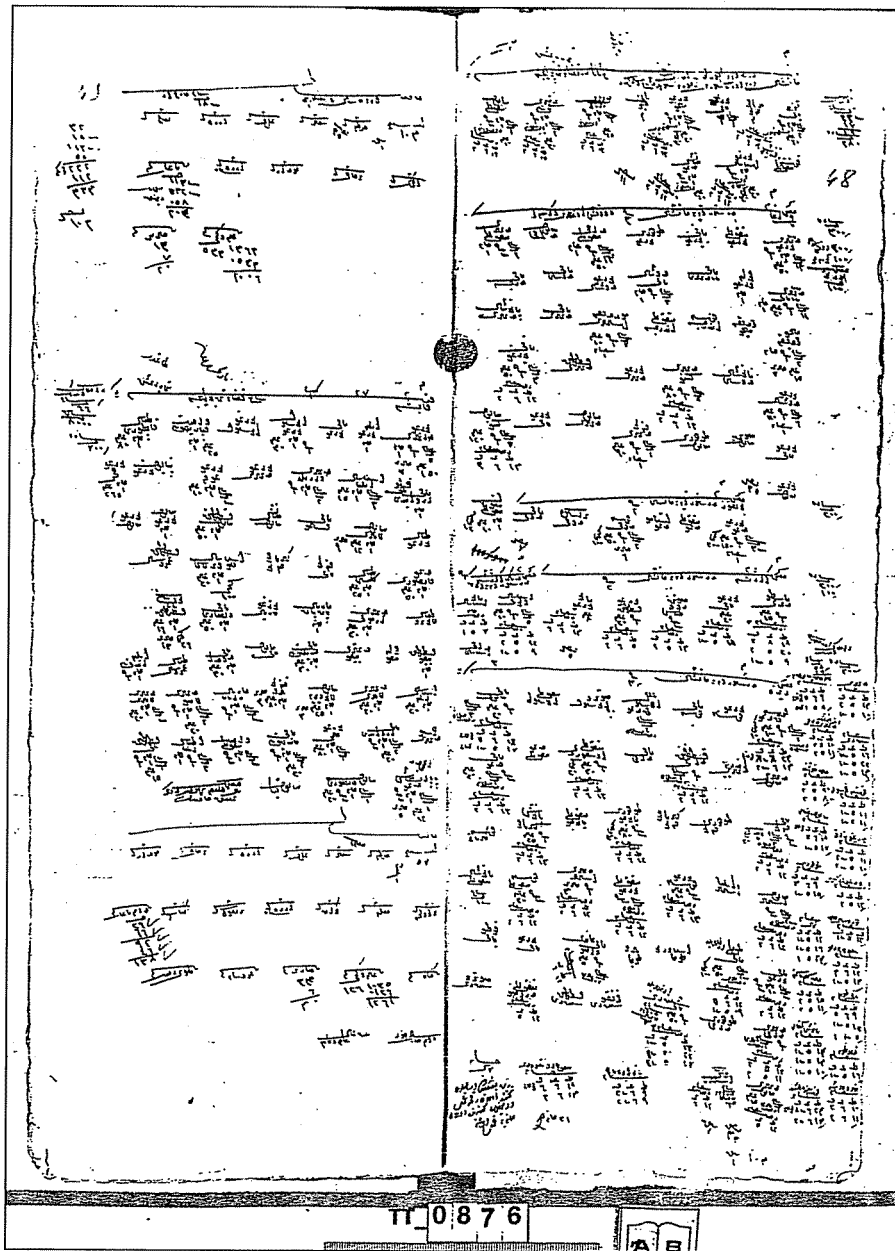

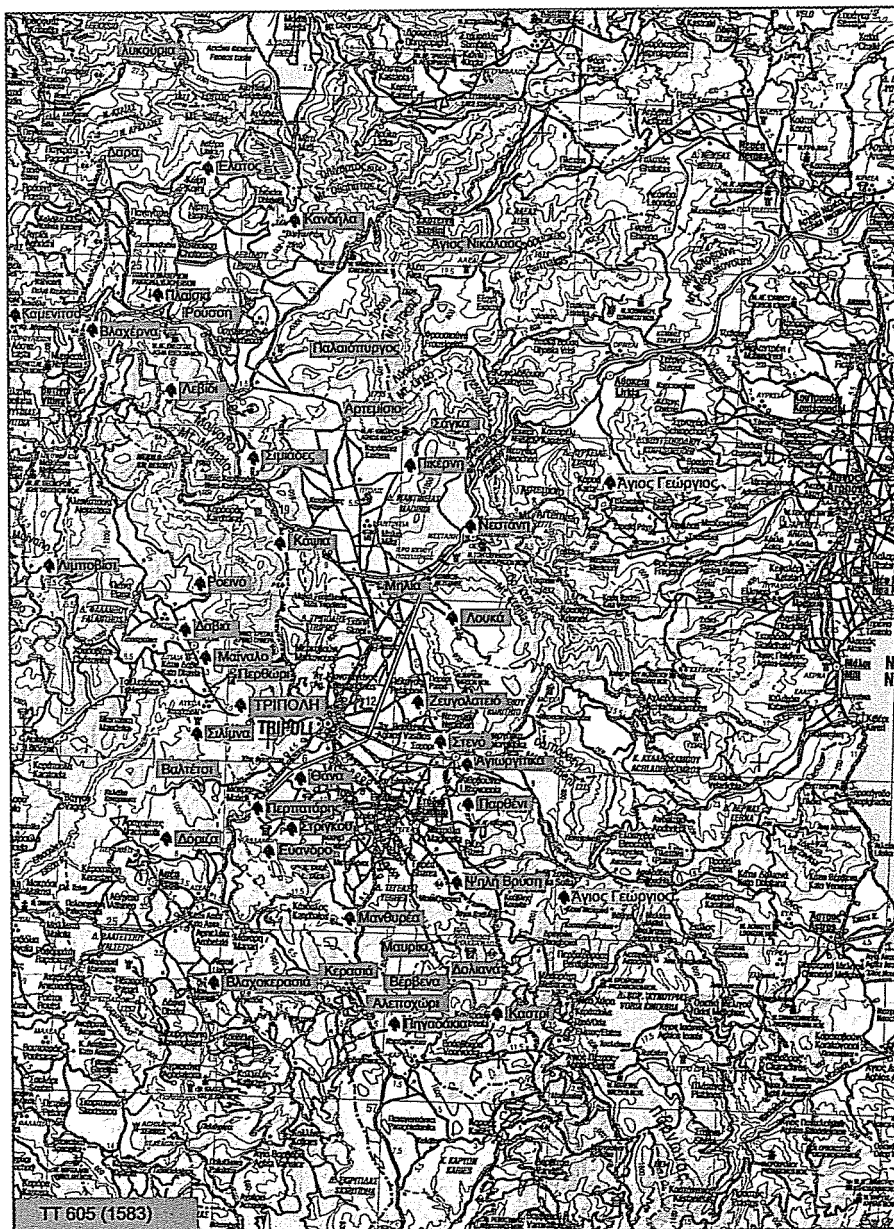
Τὸ κρασί τὸ κρασί
τὴν καρδιά κάμνει χρυσή.

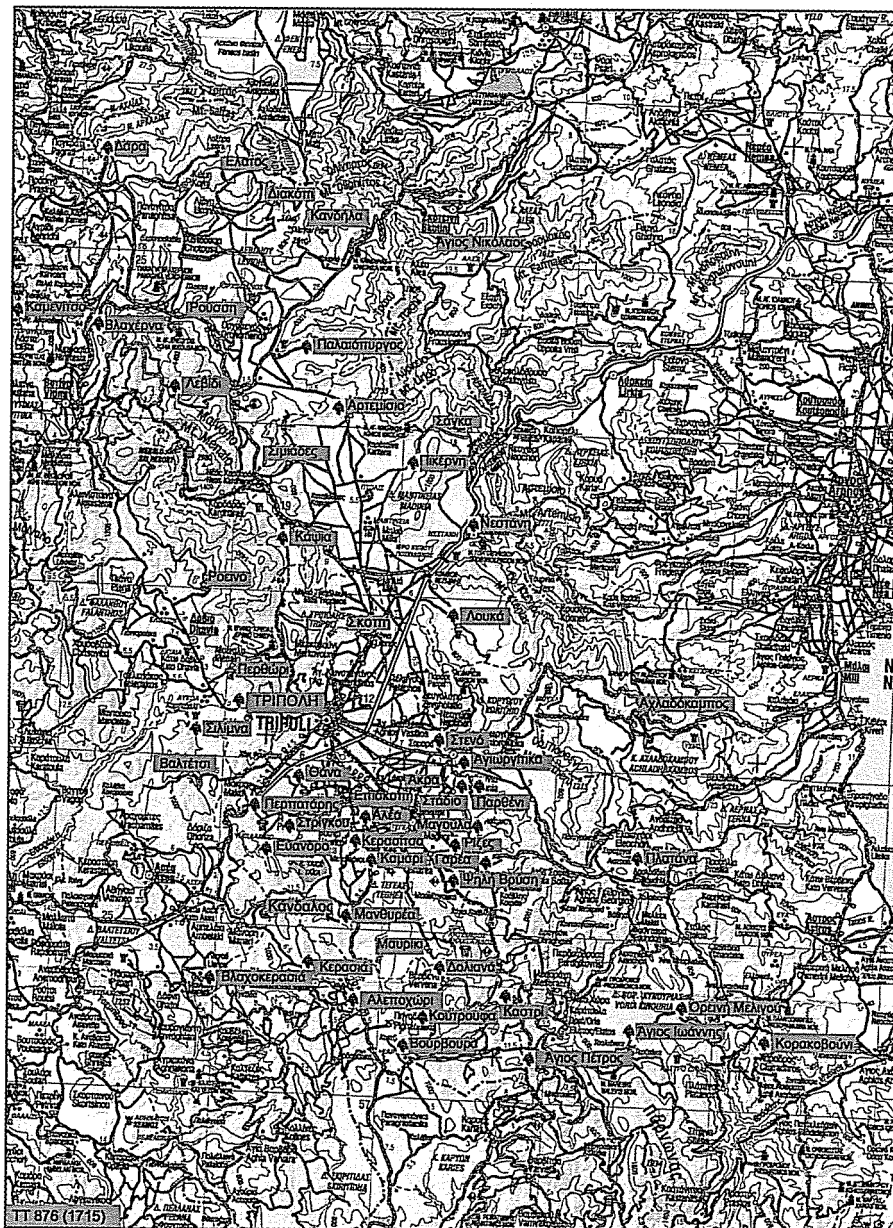
Εικ. 1. Αμπελοκαλλιέργεια στον καζά της Τριπολιτσάς

Εικ. 2. Αμπελοκαλλιέργεια στον καζά της Τριπολιτσάς

Εικ. 3. Αμπελοκαλλιέργεια στον καζά της Τριπολιτσάς

Εικ. 4. Αμπελοκαλλιέργεια στον καζά του Αγίου Πέτρου